

מבט על, גיליון 1225, 7 בנובמבר 2019

מוטיבציית הגרעין של טורקיה: בין נאט"ו לשאיפות אזוריות

אמילי לנדאו ושמעון שטיין

בתחילת ספטמבר הצהיר נשיא טורקיה ארדואן באופן חסר תקדים על כוונה אפשרית של מדינתו לפתח נשק גרעיני, התבטאות החורגת מהדאגה שהביעה בעבר טורקיה מהתגרענות המזרח התיכון. ההיגיון בו נאחז ארדואן הוא שלא ייתכן שלחלק מהמדינות יש טילים עם ראשי נפץ גרעיניים, בעוד שאחרות לא מורשות להחזיק באותן יכולות. הוא אמנם הזכיר את ישראל באופן ספציפי, אך לא סביר להניח שלאחר יותר מחמישים שנים בהן היא נחשבת למדינה בעלת יכולות גרעיניות, היא הגורם שמניע את הנשיא הטורקי. מאמר זה מנתח את היחס ההדדי בין הגורמים השונים שמניעים את טורקיה: מחד גיסא תפקידה כחברה בנאט"ו, שבשטחה מוצבות פצצות גרעיניות, ומאידך גיסא שאיפותיה להגמוניה אזורית. בנוסף, עולה השאלה עד כמה טורקיה רצינית בכוונותיה, כמו גם האם הקהילה הבינלאומי מעוניינת לעמוד בדרכה של עוד מדינה שנחושה להפוך לגרעינית, אם ארדואן אכן יחליט ללכת במסלול הזה.

בחודשים האחרונים קבל נשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, כי אינו מוכן לקבל את המצב הלא-הוגן, שלפיו יש מדינות המחזיקות טילים גרעיניים בעוד שאחרות אינן מורשות לעשות כן. בהצהרה שנשא בתחילת ספטמבר, הוא לא החמיץ את ההזדמנות להזכיר ספציפית, ולא לראשונה, את ישראל, כמאיימת לדבריו על האזור באמצעות הנשק הגרעיני שבידיה. מה הסיבה שהניעה את ארדואן להעלות את נושא הגרעין דווקא בעיתוי זה, ויותר מכך, לאיים לראשונה בפיתוח יכולת גרעין עצמאית? למרות האזכור הישיר של ישראל, סביר להניח שלא היא המניע להצהרה הנוכחית, מכיוון שהיא נתפסת כמדינה גרעינית כבר למעלה מחמישים שנה. אמנם, ארדואן כבר התלונן בעבר על הארסנל הגרעיני של ישראל, אך הוא עשה זאת בהקשר של תמיכה בהתפרקות מגרעין, לא ברצון של טורקיה לפתח יכולת גרעין משלה.

מה אם כן השתנה? ייתכן שהגורם המרכזי לשינוי היה המסר שמגיע מממשל טראמפ על אודות כוונה לצמצם את המעורבות האמריקאית במזרח התיכון, וההשלכות שתהיינה לנסיגה. ארדואן עשוי לראות בשינוי כזה הזדמנות למצב את טורקיה בתפקיד מנהיגותי, ורכישת נשק גרעיני חשובה לביסוס תפקיד כזה ולהעצמת יוקרתו. שני גורמים נוספים שהיו ברקע ההצהרה חסרת התקדים, הם ההשלכות שיהיו להוצאת 50 פצצות גרעין אמריקאיות, שנותרו בשטח טורקיה בחסות נאט"ו ובפיקוד ארצות הברית, וכן ההתקדמות של איראן בתכנית הגרעין, המאותתת על התחזקות החתירה האיראנית להגמוניה אזורית – מעמד שגם טורקיה חושקת בו. בנוסף, אפשר שארדואן מעוניין לקבע את תדמית טורקיה כחושפת בפומבי את ההטיה בנורמות ובסטנדרטים המערביים – מסר שסביר שהוא מותאם במיוחד לקהל הביתי. ובכל זאת, יש גם סיכונים פוליטיים וכלכליים בהכרזה על כוונות גרעיניות, ויש שאלה לגבי המחיר שצפוי לארדואן אם אכן יעשה צעדים לקראת נשק גרעיני. האם לקהילה הבינלאומית יהיה רצון פוליטי להתמודד כראוי עם השאיפות הגרעיניות של טורקיה, לאחר שנים של ניסיון לרסן את תפוצת הגרעין בעולם בכלל, ואת התקדמות הגרעינית של צפון קוריאה ואיראן בפרט?

נאט"ו עדיין מספקת מטריה גרעינית לטורקיה, שלפחות לעת עתה היא אמינה. אולם נראה כי לארדואן ספקות משלו. אף ייתכן שבגלל המתרחשות עם ארצות הברית, הוא אינו מעוניין עוד להיות כפוף למטריה שעלולה להתגלות כבלתי-אמינה. מאז שארדואן הצהיר על תוכנית גרעין אפשרית, נראה שקו מחשבה זה צבר תאוצה נוספת, ופלישת טורקיה לסוריה חידדה את הוויכוח בארצות הברית לגבי הצורך להוציא את הפצצות הגרעיניות מסוג B61 שנמצאות בטורקיה (שבכל מקרה היה צורך בהוצאתן לצורכי תחזוקה). התומכים בהוצאת הפצצות טוענים כי טורקיה איננה עוד בעלת ברית אמינה של נאט"ו, וכי חוסר היציבות באזור הופך אותה למקום מסוכן ביותר להחזיק בו פצצות גרעין אמריקאיות.

נראה שנסיונות ארצות הברית מהמזרח התיכון מוסיפה דחיפות להידרשות לשינוי מאזן הכוחות באזור – שינוי שהחל כבר לפני ארבע שנים לפחות, כאשר איראן ורוסיה נכנסו למלא את הוואקום במטרה לממש את שאיפותיהן לדומיננטיות אזורית ולהפוך לשחקניות מרכזיות, שיהיה צורך להתחשב ברצונן. לפי תרחיש זה, ייתכן שטורקיה סבורה כי נשק גרעיני יעניק לה יתרון חשוב. אולם גישה כזו מתנגשת ישירות עם חברותה של טורקיה בנאט"ו וחושפת את הסתירה בין הפרופיל הבינלאומי של טורקיה – שכבעלת ברית של נאט"ו מחויבת להתנהגות אחראית ולשיתוף פעולה – לבין שאיפותיה בזירה האזורית, המניעות אותה לאמץ מדיניות תוקפנית.

מעבר לשאלת המוטיבציה, כדאי להתעכב ולשאול עד כמה האיום רציני. האם יש אינדיקציות לכך שטורקיה מבצעת הכנות קונקרטיות? חלק מהאנליסטים המומחים לבקרת נשק סבורים כי טורקיה אמנם מקדמת תוכנית גרעין אזורי בעזרת רוסיה, אך בשלב זה אין לה תשתית רצינית לנשק גרעיני, וגם לא הכנות לכך. עם זאת, ניתוח שפורסם לאחרונה ב"ניו יורק טיימס" טוען כי יש סיבה לדאגה. אמנם, יש עדויות לכך שטורקיה השתעשעה ברעיון של פיתוח גרעין כבר בשנות השישים, אך אלה היו השנים שלפני אמנת ה-NPT, ולא היו הוכחות לכך שאכן עשתה צעדים למימוש כוונות אלה, עד להתבטאויותיו האחרונות של ארדואן. עם זאת, המאמר התפרסם על רקע פלישת טורקיה לצפון סוריה, וייתכן שהושפע מהתפתחות זו והפריז מעט בפוטנציאל לאיום גרעיני.

אם ארדואן יחליט ללכת במסלול הגרעיני, להחלטה כזו יהיו השלכות על קשריו עם נאט"ו ועם האיחוד האירופי, על המשטר למניעת תפוצה גרעינית ועל אזור המזרח התיכון. למעשה, יהיה עליו לא רק לפרוש מנאט"ו, אלא גם מאמנת ה-NPT. לחילופין, הוא יוכל להישאר במסגרת האמנה ולרמות לגבי המחויבות של טורקיה להישאר לא גרעינית, תוך אגירת אורניום מועשר וביצוע פעילות הפרדה – לכאורה למטרות אזרחיות – וכך להפוך למעשה את טורקיה למדינת סף גרעינית. אולם ארדואן יתקשה לעשות זאת בלי להודיע לסבא"א על אודות פעילויות ההעשרה וההפרדה המתוכננות, ולאחר שהודיע בפומבי על כוונותיו הגרעיניות, ניתן לקוות כי בסבא"א יהיו דרכים יותר וכך יקשו עליו לנהל פרויקט חשאי. לאור העובדה שאמינות משטר ה-NPT כבר נמצאת במבחן, פעולות כגון אלה מצד טורקיה ינחיתו על משטר מניעת התפוצה מכה נוספת, ובתקופה שבה צפון קוריאה ואיראן כבר מציבות לו אתגר רציני. כדי לשמור על אמינות המשטר, גם הקהילה הבינלאומית תידרש לנקוט פעולה.

מה ניתן לצפות בכל מה שקשור לתגובות בינלאומיות? מה האמצעים העומדים לרשות הקהילה הבינלאומית כדי להתמודד עם התפתחות כזו? ישנם מספר כלים, השאלה היא אם למעצמות

הבינלאומיות יהיה רצון פוליטי להשתמש בהם, במיוחד לאחר הכישלון ארוך השנים בצפון קוריאה וההצלחה המוגבלת במקרה של איראן, גם לאחר שנים של סנקציות וניסיונות לנהל משא ומתן.

ראוי לציין כי דברי ארדואן לא עוררו עד כה ביקורת בינלאומית על טורקיה או אזהרה כלשהי לאנקרה. הסבר אחד לכך יכול להיות שארדואן ידוע היטב בהצהרות הבוטות שלו, ואין רצון לשחק לידידיו באמצעות תגובה לכל אמירה מצדו, תהא מקוממת ככל שתהא. בלי להמעט ברצינות הצהרת הכוונות, ייתכן שהסברה היא שאין סיבה להניח שטורקיה יצאה לדרך לפתח יכולת גרעינית צבאית, ולכן אין צורך לצלצל בפעמוני האזהרה כרגע או להציב קווים אדומים. עם זאת, אם תצוצנה עדויות ברורות להתקדמות טורקית לעבר גרעין צבאי – חיוני שהקהילה הבינלאומית תשרטט את הקו האדום ואת המקלות שישמשו אותה אם טורקיה תחצה אותו. כדי שהמסר יהיה אפקטיבי, יהיה עליה להציג עמדה משותפת.

אשר להשלכות על המזרח התיכון, הרי שאם טורקיה אכן תחתור לגרעין, שאלה שנותרת פתוחה היא האם יואץ גם מרוץ חימוש בקרב מדינות ערב. במידה מסוימת, התפתחות כזו תהיה קשורה בשאלה האם טורקיה תשיג את איראן – בין כמדינת סף או כמי שפיתחה יכולת צבאית בפועל. בשל שיקולים אזוריים של טורקיה, לא סביר שהיא תתקדם ממצב של מדינת סף לפני איראן. בכל מקרה, נכון לעכשיו איראן היא זו שדוחפת את שאר מדינות האזור לכיוון הגרעיני.

טורקיה גרעינית היא בוודאי מצב הנוגד את האינטרס של ישראל, ללא קשר לעובדה שטורקיה היא מדינה שכנה ואינה נחשבת חלק אינטגרלי מאזור המזרח התיכון – למשל, היא לא נכללת באזור במסגרת הדיונים בפירוז המזרח התיכון מנשק השמדה המונית. עבור מדינות כמו מצרים – שבעקבות כוונותיה הגרעיניות של איראן שוקלת גם היא את האופציה הגרעינית – כוונותיה של טורקיה תשמשנה תמריץ נוסף. וכך עלול האזור, שממילא אינו מתאפיין ביציבות יתרה, להתדרדר עוד יותר לחוסר יציבות וחוסר ודאות.